

Софийски университет „Св. Климент Охридски”

Исторически факултет

Катедра Етнология

Модернизация в българското село през социализма (етнологско проучване по материали от Софийско)

АВТОРЕФЕРАТ

На дисертация за присъждане на образователната и научна степен
„доктор“ в професионално направление 3.1. Социология, антропология и
науки за културата

Изготвил: Любомир Трайчов Коцев

Научен ръководител: Доц. д-р Веселин Тепавичаров

София

2017

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на 12. 01. 2017 г. на заседание на Катедра Етнология при Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“

Дисертацията се състои от увод, 5 глави, заключение и библиография – общо 235 страници.

Защитата ще се състои на открито заседание, на 12.04.2017 г., от 11 часа в зала 2.

Дисертационният труд е на разположение в Катедра Етнология, при Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“.

Актуалност

Интерес към темата за модернизацията в българското село и въобще към промените от стопански и социо-културен характер, които се случват в него през социализма, проявявам, защото мащабните и радикални промени в условията на тоталитарен режим и планова икономика, оказват влияние на множество аспекти на стопанското, социалното и културно развитие на българските селяни и моделират в известен смисъл облика на съвременното българско общество. Възможността да работя на терен с хора, които са преживели тези радикални промени и са станали свидетели на споменатите трансформации и на разнообразните, и понякога противоречиви реформи, които социалистическата власт инициира, спира или променя, се явява допълнителна мотивация да се захвана с това проучване.

България не е единствената страна с подчертано аграрна икономика в края на Втората световна война. В това изследване аз използвам проучвания върху развитието на селото през втората половина на XX век и модернизацията в условията на държавен социализъм на редица полски, румънски, унгарски, немски и други учени. Това правя с цел да добия по-широка представа и да успея да ситуирам процесите в българското село и да ги съпоставя с такива протичащи в селата на други страни от Източна Европа, които преминават през същия период на социалистическа диктатура. Проучването на тази чуждестранна научна литература, която освен това е в изследователското поле на различни хуманитарни науки – история, социология, антропология, ми даде възможност да обогатя представите си за аналогични и сходни процеси в селото в споменатите страни. Българското село, подобно на това в тези страни, е изостанало по отношение на средства за производство, капитална обезпеченост, пазарна ориентираност на произвежданата продукция, начин на живот, възприемане за работа, а от там също и родови, семейни структури, престиж в общността и други. Глобализационните процеси в света подсказват, че модернизацията ще се случи. Въпросът е по какъв път ще се поеме. В исторически

план поетият път е ясен, а това проучване спомага за разширяването на научното познание в тази тематична сфера.

Цел и задачи

Преди да бъдат изложени целта и задачите на дисертацията трябва да бъдат направени някои уточнения относно обхвата и фокуса на проучването. Тази работа няма за цел да изследва модернизацията и социалната промяна в дълбочина, но с оглед разбиране и употреба на тези термини е обяснено проучването им, заради значението и развитието им във връзка с темата на дисертацията. Не се поставя за задача изследване на социалистическото развитие, управление, социални отношения, общество, власт и йерархия, идеология, пропаганда. Не би било възможно пълното изследване на всички процеси на модернизация в българското село въобще, нито пък в избраните селища. Проучването се фокусира най-вече върху стопанските промени и произлезлите от тях социо-културни такива, на фона на социалистическия идеологически проект за модернизация в изследваните селища. Направените изводи не претендират за изчерпателност и общовалидност.

Това изследване има за цел да разкрие модела и механизма, по който се осъществяват процесите на модернизация в софийските полски и планински села през периода на 50-те – 80-те години на XX ти век. Тези промени се проследяват в стопански и социо-културен аспект. За постигане на тази цел се поставят следните задачи:

1. Да се проследят теоретичните постановки и съдържанието на понятието модернизация, да се обясни какво е социалистическата модернизация.
 2. Да се изясни стопанско-историческото развитие на българското село от края на XIX век до изследвания период, за да се проследят протичащите в него модернизационни стопански и социални промени.
- 2.1 При изясняване на стопанско-историческото развитие на българското село е важно да се представи идейната основа, на която се осъществява политиката спрямо

селото, водена от правителствата преди управлението на държавния социализъм, както и опитите за стопанска и битова модернизация на селото.

3. Да се проследят целите и съдържанието на социалистическия идеологизиран подход за модернизиране на българското село.

3.1 Да се изследва протичането на социалистическите селскостопански реформи на микроиво, ефектът им върху селското стопанство и селското население, както и отношението му към тях.

4. Да се проследи стопанската модернизация в изследваните села на ниво организация на земеделската дейност, механизирание на труда, ползване на научни знания от страна на агрономи, ветеринари, селскостопански инженери и пр., намеса на партийните структури в работата на стопанските ръководители, адаптация на селяните към новата реалност, труд и трудова дисциплина в кооперативното стопанство

5 . Задача на настоящия труд е обхващането на инфраструктурната модернизация на селото, и нейното влияние върху селищното пространство, транспорта, селската къща, облекло. От значение за постигане на посочената цел е изследването на социалната промяна в българското село. В обхвата на изследването влизат и социо-културните промени, които настъпват в миогледа, морала и поведението на селянина-кооператор и бившия селянин-нов гражданин.

Методи на изследването

Изследването на модернизационните процеси в софийските села през втората половина на ХХ век предполага използването на методите на проучване, с които си служи историческата наука, заради факта, че хронологичният отрязък, в който се проучва предметът на изследването, е в миналото. Същото се налага и с цел постигане на пълнота на познание за държавната политика на социалистическата власт и изпълнението ѝ на местно ниво от партийните функционери и местната администрация. Използват се и изследователски методи на етнологията. Това е

възможно, понеже все още могат да се намерят информатори, които са преживели цялата или по-голямата част от времето, в което Българската комунистическа партия управлява еднолично страната.

Използвам метода на конкретния случай (case study) в това проучване и разширявам методиката при същия чрез обхвата на повече селища. Провел съм изследвания в пет софийски селища, като те са разделени на категории, според тяхното местоположение – планинско или полско, според това кои от тях стават градове и кои остават села, в следствие на стопанската и административната политика на управляващата Българска комунистическа партия. Такива села, превърнали се в градове, са Костинброд и Своге. От значение при избора на селищата е и изграждането или липсата на Трудово-кооперативно земеделско стопанство, в резултат на политиката на колективизация на управляващите. Такова стопанство не е създадено във високопланинското село Осеновлаг. Другите две селища са полското село Волюяк и планинското Зимевица. От значение при избора на населените места е и факторът център – периферия. Става дума за това какво влияние оказва близостта на изследваното място до столицата или друг градски център с изградени промишлени мощности, услуги и инфраструктура.

Използвани са качествени подходи на теренна работа, проведени са полуструктурирани теренни интервюта. Работено е с 36 респонденти от посочените софийски села, с различен възрастов, социален, образователен и професионален профил. Използван е и биографичният метод за провеждане на интервюта. Той позволява лесното започване на работа с респондента и постепенното му насочване към търсената проблематика или задържането на вниманието му чрез допълнителни въпроси към проблеми, които да засегне в разказа си. Използван е и методът на включеното наблюдение, като за целта съм провел теренни етноложки проучвания в изследваните селища и в съседни и близки до тях села. Такива изследвания в тези селища съм провел в периода 2011 – 2016 година. От полза за осъществяването на събиране на емпиричен материал чрез споменатия метод е и фактът, че самият аз съм родом от този край и от детството си съм слушал разкази на близки, познати и

родственици. В редица случаи местният ми произход ме е улеснявал при благоразполагането на част от респондентите и разкриването на информация по теми, които за тях са свързани с травматични спомени или пък хвърлят лоша светлина върху действия на членове на общността. Част от интервютата са записани дословно, с помощта на записваща техника, съответно, части от тях са цитирани дословно. В други случаи, поради липса на техника в дадения момент или поради явно нежелание на респондентите да говорят, ако са записвани, са водени записки в теренен дневник, като информацията, която съм успявал да запиша, съм допълнил след интервюто по памет. Използвани са и неформални разговори, свободна етноложка беседа, центрирана около темата за старото и новото в селското стопанство и промените в поминъка и начина на живот през втората половина на XX век. Динамиката на модернизационните промени през XX век е довела до разселването на не малка част от населението на планинските селища, които са част от обекта на тази дисертация. Част от респондентите, с които говорих, произхождат от селата Зимевица и Осеновлаг, но са се преселили в по-ниско-стоящите от гледна точка надморска височина, но по-развити в промишлен и инфраструктурен план селища Своге и Костинброд. Така, аз имах възможността и късмета, поставяйки си за цел да разговарям с хора от последните селища, те да ме препратят към респонденти от Зимевица, Осеновлаг и други планински села.

В дисертацията са използвани историческа литература, статистически данни, местна преса от изследваните селища и период, и краеведски трудове на местни хора, каквито успях да намеря за всички включени в проучването, населени места..

Съдържание на дисертацията:

Първа глава: Теоретични подходи и концепции на проучването

Модернизацията, освен стопанска и техническа промяна, е и социална такава. Редица автори са писали по отношение на социалната промяна и типовете социална промяна. Тя е понятие, което има широк смисъл и употреба. При него става дума за промяна на социалните отношения, изменение на процесите, които протичат в

дадено общество или редът, при който функционират институциите на съответния социум. Същият може да се има предвид, когато налице са процеси на стопански и социо-културни промени, които водят до големи изменения в живота на обществото. Социалната промяна е явление, което е изследвано от социолози, антрополози, историци и етнографи. Съществуват различни концепции за нея. Основните направления в това отношение, са тези, които формират ракурса, чрез който се гледа и модернизационната промяна. водещи са еволюционистката концепция, функционалистката и концепцията на конфликта.

Модернизацията в икономически и социо-културен план е обект на множество проучвания в полето на антропологията, историята, социологията, икономиката, демографията. Под модернизация най-общо се разбира преминаването от общество с традиционна аграрна, редистрибутивна икономика към модерно, индустриално-базирано, технически-развито стопанство и общество, в което рационализмът, техническият напредък, урбанизацията, индустриализацията, развитието на услугите и консуматорската култура са съпътстващи аспекти на модернизационния процес.

Под класическа модернизация най-често се разбира развитието, започнало с Индустриалната революция, което е вътрешен процес за Западна Европа и Северна Америка и често е представян като външен процес за Източна Европа, Азия и Африка, предвид историческото развитие на последните. Тя „включва процесите на индустриализация, урбанизация, рационализация, бюрократизация, демокрация, възход на капитализма, разпространение на индивидуализма и мотивацията за достижения и утвърждаване на разума. Чрез този процес, традиционни и преиндустриални общества се трансформират в общества, „доминирани от технологиите и високата степен на диференцираност на социалните структури“. С други думи модернизацията се свързва с индустриалната революция и с индустриализацията, като процес, който я съпътства.

Социализмът представлява проект за модернизация за икономически по-изостанали общества, в сравнение с Западна Европа и САЩ. Важно за настоящия труд е изследването на модернизацията при едно общество управлявано от тоталитарен режим и в икономика, която е изградена на планови и идеологически устои. Често социалистическата модернизация е разглеждана, като догонваща и компенсираща модернизация. „Настигането“ на западните общества е основен момент в социалистическата стопанска политика и в социалистическата модернизационна програма. Първо Владимир Илич Ленин говори за това, че Съветският съюз трябва да настигне и надмине икономически-напредналите страни. Той описва тази надпревара в условията на война, при която, ако гореспоменатото не се случи, СССР ще изчезне. Йосиф Сталин, а по-късно и Георги Димитров изказват съждения, че за доста кратък срок от време социалистическите общества трябва да постигнат това, което Западът е постигнал за столетие. Този стремеж за догонване на Западния свят се дължи и на противопоставянето между СССР и него. Една от основните причини за желанието за икономическа модернизация е свързана с опита, който Съветския съюз има в двете световни войни.

Техническата и стопанска модернизация биха позволили на Съветите да изградят модерна и ефективна армия, с която да се защитават от „враговете“. Така се получава стремеж към модернизация, заради страхът от военните технологии на САЩ и Западна Европа. Чрез концентрирането на всички производствени сили в партията-държава и в превръщането на същата в основен и единствен отговорен фактор за всякакво предприемачество и финансови трансакции и услуги, в Съветския съюз, а по-късно и в страните от Централна и Източна Европа, се извършва ударна трансформация на икономически изостанали прединдустриални общества във високо индустриализирани такива. Редица изследователи на развитието на страните от Източна Европа след Втората Световна война, стигат до извода, че в някои сфери модернизация е постигната, особено в сравнение с нивото на икономиката, инфраструктурата, професионалната заетост, урбанизацията преди формирането на комунистическите режими в Източна Европа.

На друга позиция е социологът Шмуел Айзенщат. Той смята, че съществуват различни модерности, които произхождат от различните исторически, стопански и културни обстоятелства, при които модернизационните процеси възникват и се развиват“. Така Айзенщат теоретизира други пътища за постигане на модернизация, като не е задължително те да копират стъпките, по които са преминали обществата в Западна Европа и САЩ. Против концепцията за догонващата модернизация е и Мария Тодорова, като според нея процесът на модернизация има голяма продължителност във времето, като същият протича с различна скорост и предвид различни условия и обстоятелства по света. В същото време, този процес се характеризира със синхронност и диалогичност. В този аспект, концепцията на Мария Тодорова за модернизация се доближава до тази на Айзенщат.

Теорията на Айзенщат за множествени модерности и за различни пътища, по които може да се постигне модернизация и модерност, се вписва в изследвания случай на социалистическа модернизация в българското село. Макар, много изследователи да поставят под условие пълнотата на модернизационна промяна при социалистическата планова модернизация, в известен аспект, такава все пак е постигната. Социалистическият вариант на модернизация в известен смисъл имитира западния. Това е така, заради честото копиране на западни технологии от социалистическия режим, имитирането на стандарта на живот и нивото на потребление на западните общества и съревнованието с тях. Самият социалистически режим догонва западната модернизация, което се отразява и на природата на социалистическата модернизация. Така социалистическата модернизация, случващата се в специфични условия – тоталитарен режим и планова икономика, се явява множествена модерност (по Айзенщат), но и догонваща.

Втора глава: Описание и историческо развитие на българското село и на селата в Софийско

Селото и селското стопанство извървяват дълъг път на развитие през XX век. Първата половина на века в изследваните села се характеризира с преобладаващо

доста изостанало, не механизирано селско стопанство с примитивен селскостопански инвентар, все още предимно екстензивен метод на обработка на земята. Почти не се отглеждат подобрени породи добитък. Кравите, които се използват за мляко и месо, се ползват и като впрегатен добитък, което от своя страна пък води до това, че те са слаби и не дават толкова мляко, колкото биха давали, ако се отглеждат само за мляко и месо. Освен на физическото им изтощаване, последното се дължи и на не доброто им хранене и отглеждане. Тези животни рядко са хранени с фураж. Помещенията, в които се отглеждат, не запазват достатъчно топлина през зимата. Това се отнася и за останалите животни в селскостопанския двор.

Макар и българските селяни да имат шанса да придобият доста земя от бягащото турско и мюсюлманско население след Освобождение, до аграрна революция, каквато например Белгия, Холандия и Франция преживяват столетие по-рано, у нас не се стига. Вместо това, земята се усвоява екстензивно. Към това се добавя и съхраняването на стария модел на наследяване, при което земята се разделя между синовете, както и влиянието, което този модел търпи с разпадането на последните разширени семейства и позволяването от закона на жените да взимат недвижимо наследство, размерът на селскостопанските имоти, с които всяко семейство разполага намалява със всяко следващо поколение. Това, заедно с евтиния, изцяло ръчен селскостопански труд, води до голяма скрита безработица в българското село и прогресивно обедняване на селяните. Опити да се противодейства на тези явления са подетите от държавната власт, местното самоуправление и отделни земеделски стопани, инициативи за селскостопанска модернизация. От страна на държавата това е създаването на образцови стопанства, образцови села, комасация на иначе разпокъсаните земеделски площи, земеделски кредити, подпомагане на земеделските кредитни, търговски и всестранни кооперации и популярни банки, земеделско образование, хигиенно-санитарни предписания. От страна на местната управа се наблюдава изпълнението на тези държавни предписания и подпомагането на местни инициативи за подобряване, както на бита и начина на живот на местните хора, така и за модернизиране на селското стопанство

чрез закупуване на нови породи животни, фабрични плугове, планове за напояване и комасация.

След Балканските войни и Първата световна война, в условията на все по-активни радикални течения в политическия живот на страната, се увеличават проблемите в селото. От една страна, това е заради бремето на следвоенното икономическо и социално положение в България, а от друга, заради увеличаването на разпокъсаните бедни земеделски стопанства в селото и скритата безработица. Пред българските селяни стоят няколко варианта за по-нататъшно развитие на селското стопанство и за решаване на проблемите на изостаналостта. От една страна такъв тип развитие е постепенната модернизация на базата на средствата и предприемчивостта на по-богатите селяни. Това би довело до механизация в селското стопанство, намаляване на приоритета на самозадоволяване на селските домакинство със собствено-приготвени селскостопански храни и суровини и ориентиране на производството към пазара. Предвид факта, че такъв сценарий на модернизация е наблюдаван в Англия, Франция, Белгия и Холандия в разгара на Индустриалната революция, същият тип развитие би довело и до обезземляване на част от селяните, които не могат да се приспособят към новите условия в селското стопанство и пазара достатъчно бързо. Това от своя страна би отключило процеси на миграция от селото към града, с цел намиране на нова форма на препитание и в крайна сметка, на заселване там.

Друг вариант за развитие е свързан с аграрианизма като идеология на земеделските движения, обхванали Източна и Централна Европа през 20-те години на XX век и подкрепяния от тях кооперативизъм. В този случай модернизацията в селското стопанство и в селото се случва чрез съвместни усилия на селяните, участвайки в доброволно-сформирани организации. Този тип аграрен модернизационен проект е подкрепян най-вече от БЗНС, но кооперативните сдружения, които стават много популярни от 20-те години до началото на управлението на държавния социализъм, са основен приносители за поставянето на българското селско стопанство на едни по-модерни основи. Предпочитанието на

българските селяни към този модел вероятно се дължи на преобладаващо егалитаристките нагласи сред тях, при които се държи и на запазването на частната собственост върху обработваемите земи, която те намират за свещена и неприкосновена.

Друг проект за реорганизация на труда в селското стопанство и в крайна сметка на модернизация, чрез изпълняване на радикални промени върху собствеността върху земята и средствата за производство, е социалистическият. Той се базира на идеологическата идея за колективизация в селското стопанство. Макар и такива кооперативи за колективно обработване на земята да се формират, те не стават много популярни и не са много на брой. Заради гео-политическите стечения на обстоятелствата, това е моделът, по който българското село тръгва. Както вече стана дума, този модел се осъществява, чрез извършването на радикални реформи в селското стопанство. Тези реформи, както и протичането им в изследваните селища и начинът по който хората ги възприемат и реагират на тях, са разгледани в следващата глава.

Трета глава: Колективизацията и прилагането и на местно ниво

Колективизацията е най-радикалната реформа, която социалистическата власт извършва в българското село. Следвайки своята идеология, комунистите смятат, че чрез извършването и в селското стопанство, те ще успеят да решат проблемите на българското село, като обединят земята в големи блокове, механизират селскостопанския труд, поставят земеделието и животновъдството на научни основи. В известен смисъл, през десетилетията, последвали колективизацията, това се случва и е основен аспект на социалистическата модернизация в селото и селското стопанство. Изпълнението на плана за колективизация на земята би помогнало за социалистическата планова модернизация, чрез отклоняване на средства от селското стопанство за строенето на българската социалистическа тежка индустрия и промишленост въобще.

Колективизационната кампания е сериозен вододел в паметта на селяните, защото слага границата между „старото“ - времето, в което те са били частни земеделски стопани и „новото“ - ТКЗС и колективното обработване на земята. Тежката политическа намеса в селския социално-икономически модел оставя сериозна травма в доста от респондентите, а според разкази на някои от тях, води и до смъртта на по-възрастни хора, които стават свидетели на отнемането на начина на живот, с който те са свикнали и поражда опити и стратегии за съпротива, избягване и отлагане на включването на селските родови общности в колективизираното селско стопанство, а по късно и адаптация. Много селяни, които не се адаптират към новата си икономическа и социална професионална роля – тази на селяни-кооператори в ТКЗС, избират скъсването със селското стопанство като форма на препитание и живот. Някои намират нова работа в село, други пътуват всекидневно до работно място в близкото по-голямо село или град, а трети и то, не малко на брой, избират преселването като решение.

Особена черта на колективизацията е трайната промяна, до която тя води, катализирайки огромен миграционен процес, който протича от селото към града и спомага за обезкървяването на българското село, а така става една от причините за неговото състояние днес. Колективизацията протича с някои аспекти, които ни помагат да видим от различен ъгъл живота на българските селяни в средата на двадесетото столетие. Тя показва, до колко изобретателна се оказва властта в тормоза на тези селяни, за да ги накара да се включат в ТКЗС, методите на агитация са най-разнообразни, от икономическа принуда, през привилегии за член-кооператорите, до сплашване, физическа разправа и манипулиране, чрез други членове на семейството. Старите междуселски вражди също се използват успешно от социалистическата власт, като често агитационни групи от враждуващо на селото, в което трябва да се изгради ТКЗС, идват за да агитират в него. Съпротивата срещу колективизация дава възможност да се направи разрез на селската общност в планинските села от изследваните в това проучване селища, и да покаже високия

статус на селската жена в социума. В тези селища има селски женски бунтове срещу ТКЗС, каквито се вдигат и на други места в Западна и Северозападна България.

Разразилата се миграция, катализирана от колективизационната реформа, води до изселване на много младо селско население към градовете и на свой ред създава нови стопански и социо-културни проблеми. В годините след извършената колективизация в селото, социалистическата власт предприема мерки – и поощрителни, и санкциониращи за забавяне на миграционните процеси и запазване на населението в селата.

Четвърта глава: „Свикването” с новото положение или селянинът-кооператор

Колективизацията в селото е повратен момент в развитието му през втората част на XX век, тя поставя селото като част от изцяло нов тип за тези земи планова икономика, дирижирана от социалистическата власт, а селянинът се превръща от частен стопанин в държавен работник-надничар в кооперативното земеделско стопанство. Преходът към това ново положение е рязък, кратък и селянинът трябва да свикне, да се пригоди или да спре да бъде земеделец. Тук глаголет „свиквам“ може да изглежда подвеждащо, защото селските хора не трябва да се пригодят към едно статично положение на социалните, икономически, властови и културни отношения, ами се получава една доста сложна ситуация, при която и режимът предприема нови действия, след като стават ясни проблемите в селото, като отключилата се бурна миграция от него към града и лошото състояние на новоизградените кооперативни стопанства.

Модернизацията в селското стопанство през социализма в изследваните села има своите успехи по отношение на механизацията на труда, електрификация, водоснабдяване и инфраструктурни подобрения, успехите в поставянето на селското стопанство на научни основи, привнасянето в стопанството на изследваните села на нови и външни за изследвания район земеделски практики. Властта предприема стъпки към модернизация и механизация на селското стопанство, съчетано с

повишаване на доходите на член кооператорите. Тоест, положението става икономически по-поносимо, от колкото е по време на етапите на колективизацията, а селяните реагират на същото, като намират нови и нови начини да извлекат повече ползи от дефектите на плановата икономика и кооперативното селско стопанство. Въпреки желанието на властта селянинът-кооператор да се грижи за ТКЗС, както се е грижил и както би се грижил за частното си селско стопанство, от описаните от информатори практики и от други проучвания върху селското стопанство през социализма, става ясно, че това, в общи линии не се случва или се случва рядко. Често срещано е немарливото отношение към инвентара и работата в кооперативното стопанство, съпровождащи са кражбите на работно време, суровини, инвентар, гориво, добитък. Това се случва в известна степен и защото ешелонът на властта в селото-политическо-административните кадри в същото и в ТКЗС, дават личен пример в корупцията и отклоняване на средства за частни цели. Тези кражби и нарушения често са част от нещо, което придобива огромни размери по време на едноличното управление на БКП, а именно неформалните икономически отношения, които, се оказва, че доста често допълват, предизвикват и променят формални такива, както и вторите мрежи за разпределение и достъп до дефицитни суровини, предмети и услуги. За подсилване на същите важно значение има съхраняването и дори подсилването на родово-селските отношения и пригаждането им към новите социалистически условия.

Пета глава: Градско в селото и селско в града

Дирижираната социалистическа модернизация в Народна република България, обхваща стопанството, но и селищното благоустройство и води до радикални промени в поминъка и начина на живот на селското и градско население. Масщабните реформи в стопански аспект са спомогнали за масовия отлив на работоспособно селско население от земеделието и селото. Големите градове нарастват бързо, а в селата започва да се усеща недостиг на работна ръка. Партията-държава се заема с решаването на тези проблеми.

За целта селото трябва да стане по-атрактивно място за живеене, трябва да се изгради и модернизира селската инфраструктура, трябва да се подобрят услугите и снабдяването, необходимо е осигуряването на неселскостопанска работа. Започва изграждането на промишлени мощности на село, а на работещите в тези предприятия се дават карти за столово хранене, парцели обработваема земя за лично ползване, карти за почивка и други, които обаче се губят ако работникът напусне местоработата си. Тази територизация на облагите е съпътствана и с все по-сериозни рестрикции пред заселването в големия град. Животът в малките населени места, обект на настоящото изследване, наистина търпи подобрения, селото променя облика си, прокарана е течаща вода, електричество, подобрена и асфалтирана е пътната мрежа. В двете големи селища Костинброд и Своге, които са нарастнали неколkokратно заради преселниците от околните по-малки села, местната административна и политическа власт започва да се бори за превръщането им в градове. Тази административна промяна би довела до по-голям бюджет за общините и по-добро снабдяване. Последното е важен фактор в условията на планова икономика, чиито особености пораждаат честото наличие на дефицит на дадени стоки или услуги.

Градското в селото и селското в града са реални явления. За първото вече стана дума, то се проявява чрез внасяне на елементи на градската промишленост в селото и доближаване на селското пространство, къща, инфраструктури и услуги до градските. Селското в града се изразява най-вече в поведението на преселниците от село и на довчерашните селяни, които едно административно решение е направило граждани. Става дума за жителите на Своге и Костинброд, които са станали градове. Рурбанизацията и депейзънтизацията са явления и процеси, които характеризират тези нови полуселяни-полуграждани. Социалистическата власт, която се стреми да обхване всяка сфера от живота, се заема с изграждането на нова икономика, ново общество, нов човек. Този социалистически човек, който води социалистически начин на живот, трябва да бъде възпитан, окултурен, образован, той трябва да има добра лична хигиена, обноски, изтънчен вкус – все характеристики на преди

примерния гражданин и буржоа, макар, по обясними причини те да не се афишират с това заключение от властта. Същият нов човек трябва да има и вкус към модерното потребление, без обаче това да го превръща в роб на вещите и притежаването им не трябва да бъде самоцел. Властта натоварва Отечествения фронт със задачата да се погрижи за наличието на всички условия за създаването на тези нови хора. Подета е борба с „отживелиците от миналото“, като в този израз влизат религиозността и честването и изпълняването на празници, обичаи и обреди с религиозно съдържание. Резултатите от социалистическото социално инженерство са противоречиви, новите социалистически хора са избирателни - осъзнато или неосъзнато, към това кои аспекти на предлаганата им политика да възприемат и в кои случаи да запазят старите поведенчески модели. Нарасналите полски селища с промишлени мощности, превърнати политически-кампанийно в градове, често се явяват добър пример за рурбанизация, а в селата, особено тези, които са близо до градски центрове, като изследваното село Волюяк, често се наблюдават примери на депезънтизация.

Модернизационни процеси в селата в Софийско протичат и преди социализма. Изследването на идейните основи за развитие на българското село преди Втората Световна война, показват различни пътища на развитие, по които вървят селяните от Софийско в стремежа си да направят селското стопанство по-печелившо и да подобрят начина си на живот. Във всички изследвани села има информация за кооперативни сдружения на доброволни начала за кредити, търговия и подобряване на условията и развитие на селското стопанство. Избирането на пътя на стопански и битови подобрения чрез кооперативизъм се базира и на старите традиционни практики в българското село за обединяване на усилия на представители на родовата и селска общност, когато трябва да се свърши някаква по-трудоемка работа. Така и кооперативните сдружения в изследваните селища през първата половина на ХХ век са организирани на базата на общ труд и общ капитал, но при запазване на частната земеделска собственост на селяните. Това е съществена разлика в сравнение със пропагандираните и по-късно масово създадени в селското стопанство ТКЗС. Социалистическата модернизационна политика в селото обаче е тази, която го

променя най-драстично в най-новата ни история и е една от преките причини за състоянието му днес. В настоящата работа бяха разгледани теоретичните постановки на теориите за модернизацията. Социалистическата модернизация се явява догонваща модернизация спрямо западния път на развитие. При изследването на местно ниво, като резултат от провежданата от властта модернизационна политика, приемането и на местно ниво и адаптирането на стопанските практики, начин на живот и менталитет на хората към тази политика, се проявяват аспекти на множествена модерност (по Айзенщат). Заради характера на социалистическата планова икономика и идеология, тя се съчетава с наличието на синкретизъм между традиционни предмодерни и прединдустриални стопански и социо-културни и модерни практики и черти. Дефектите на догонващата модернизация се състоят в привнасянето на готов модел на модернизационно развитие и несъобразяването му с местните условия. Това прави привнесеният модернизационен модел неустойчив, което стана видимо след премахването на командния елемент в българското селско стопанство след 1989г.

Приноси на дисертацията:

1. Направен е изчерпателен преглед на научната литература за теориите на модернизацията и модернизационните политики и промени в селото. Това може да бъде полезно при изследването на развитието на съвременното село.

2. Чрез проведени теренни интервюта, разговори и наблюдение е събран богат емпиричен материал от населени места, които макар и да се намират близо до столицата на страната ни, рядко са обект на теренни етнографски проучвания.

3. Принос в това проучване е съпоставянето на влиянието на традиция, модернизация, идеологически проекти и политики в изследваните села. Някои от изводите от така поставените взаимодействия агенти на промяна могат да бъдат валидни за българското село въобще.

4. Експерименталният подход при проучването на различни софийски села – полски и планински, села, които са станали градове, селище, в което не е извършена колективизация и такива, в които е извършена, населени места близо до или далеч от голям градски център, може да послужи като иновативна практика при бъдещи етноложки проучвания.

Списък с публикации по темата:

Деколективизацията на земята: политики и употреби - В: Преходът в България - памет и рефлексии, София: Сдружение Анамнезис, 2013, Т.2., с.65-79

Модернизацията в едно българско село през социализма – В: Докторантски сборник 2015 – Традиции и новаторство: Традиционни и нови подходи в изследванията в социалните и хуманитарните науки., Т. 4., с. 176 -188.

Живот след колективизацията или времето на „свикването“ в едно българско село – В: Сборник от докторантски и постдокторантски четения 2014. София:ИФ-94, 2015 (под печат)